

Henryk Bartoszewicz

<https://orcid.org/0000-0003-4449-0382>

Archiwum Główne Akt Dawnych, Warszawa

MIEJSCE KLASZTORU BENEDYKTYNEK W SIERPCU I JEGO DÓBR W OBRAZIE KARTOGRAFICZNYM MIASTA I OKOLICZNYCH WSI W XVIII–XIX WIEKU

Lokowany na prawie niemieckim (średzkim) w latach dwudziestych XIV w. Sierpc (ponowna lokacja, na prawie magdeburskim, w 1364 r.) nabył w końcu XIV w. kasztelan płocki Andrzej z Gulczewa. W rękach jego potomków, piszących się Gulczewscy z Sierpca bądź Sierpcy, część miasta pozostawała do początku XVII w. W 1570 r. właścicielem tej części Sierpca i dóbr sierpeckich w wyniku małżeństwa z potomkinią Sierpskich, Urszulą Lwowską, został Piotr Potulicki, który 27 IX 1581 r. wraz ze swoimi małoletnimi synami: Adamem, Stanisławem i Janem, w części swych dóbr na wzgórzu koło Sierpca lokował Nowe Miasto nazwane Loret¹.

W 1625 r. właścicielka części Sierpca, Zofia ze Zbąskich Potulicka, wdowa po Stanisławie Potulickim (zm. przed 1621 r.)², założyła klasztor benedyktynek usytuowany w sąsiedztwie kościoła Wniebowzięcia NMP, wzniesionego pod koniec XV w. i będącego znaczącym ośrodkiem kultu maryjnego. Fundatorka klasztoru w sporządzonym wcześniej dokumencie fundacyjnym, wydanym 13 IX 1624 r. w Płocku ofiarowała klasztorowi swoją część Sierpca, położoną na lewym brzegu Sierpienicy, obejmującą Stary Rynek z ratuszem i powstałe w 1581 r. sierpeckie Nowe Miasto. Po drugiej stronie rzeki znajdowała się część miasta należąca od końca XVII w. do rodziny Bromirskich herbu Pobóg. Na tym terenie była położona sierpecka dzielnica żydowska³. Na mapie Rzeczypospolitej, sporządzonej przez geografa królewskiego Karola Perthéesa w 1770 r. w skali około 1:1 000 000 Sierpc oznaczono i opisano jako dwa oddzielne miasta główne

¹ T. Żebrowski, *Sierpc w średniowieczu i w XVI wieku* [w:] *Dzieje Sierpca i ziemi sierpeckiej*, red. M. Chudzyński, Sierpc 2003, s. 114–112; tenże, *Wybór dokumentów miasta Sierpca z końca XV–XVI wieku* [w:] *Dzieje Sierpca*, s. 754–756.

² Stanisław Potulicki był synem Piotra Potulickiego. T. Żebrowski, *Sierpc w średniowieczu*, s. 119.

³ M. Chudzyński, *Sierpc siedemnastowieczny* [w:] *Dzieje Sierpca*, s. 156.

Ryc. 1. *Polonia secundum legitimas proiectionis stereographicae regulas et iuxta recentissimas observationes adhibitis*, 1770 r., Karol Perthées. Instytut Historii PAN, Pracownia Atlasu Historycznego, Zbiory mikrofilmów i fotografii, V 339 (fragment mapy)

warowne, Sierpc Stary i Sierpc Nowy (ryc. 1)⁴. Klasztor benedyktynek otrzymał od Potulickiej także wsie: Dąbrówka, Żarówka, Studzieniec, Bobrowo Duże, Bobrowo Małe, Mieszczk, Bilzno, Szczutowo i Urszulewo, młyny w Rachocinie i Mieszczku oraz dwa młyny na Skrwie i Sierpienicy. Ponadto uzyskał prawo patronatu nad kościołami w Sierpcu i Szczutowie⁵.

Uposażenie konwentu sierpeckich benedyktynek, według protokołu wizytacji z 1756 r., obejmowało wsie: Dąbrówka, Żarówka, Studzieniec, Rachocin, część Troski, Szczutowo, Blizno, Urszulewo, Susk, Dziembakowo i Rogieniczki.

⁴ *Polonia secundum legitimas proiectionis stereographicae regulas et iuxta recentissimas observationes adhibitis*. Instytut Historii PAN, Pracownia Atlasu Historycznego, Zbiory mikrofilmów i fotografii, V 339; J. Madej, „Polonia... 1770” Karola de Perthées na tle osiemnastowiecznej kartografii polskiej i krajów ościennych, Warszawa 1987, s. 3 i n.

⁵ B. Gostomski, *Początki i rozwój klasztoru Benedyktynek w Sierpcu*, „Roczniki Humanistyczne”, t. 36, 1988, z. 2, s. 135–156; M. Chudzyński, *Sierpc siedemnastowieczny*, s. 156–157.

W porównaniu z dokumentem fundacyjnym brakowało Bobrowa Dużego, Bobrowa Małego i Mieszczka. Natomiast w spisie z 1756 r. pojawiły się wsie: Troska, Susk, Dziembakowo i Rogieniczki. W tym czasie do sierpeckich benedyktynek należała również połowa jezior w Bliźnie i Urszulewie. Ponadto w Żarówce i Studzieńcu znajdowały się folwarki. Na początku drugiej połowy XVIII w. do klasztoru należało 146 włók ziemi, czyli 2621,43 ha gruntów, z czego 1436,4 ha było wykorzystywanych przez klasztor, a 1185,03 ha przez mieszczan klasztornych. Sierpeckie benedyktyнки posiadały także liczne place i ogrody oraz udział w karczynie w Nowym Mieście. W uposażeniu klasztoru znajdowały się wówczas także młyny w Sierpcu (wspólnie z dworem), Bobrowie, Studzieńcu, Mieszczku i dwa młyny na Skrwie i Sierpienicy⁶. Większość dóbr należących do klasztoru w drugiej połowie XVIII w. znajdowała się w granicach parafii sierpeckiej, a jedynie Urszulewo, Szczutowo i Blizno, położone na terenie ziemi dobrzyńskiej i były oddalone 10–15 km od Sierpca w kierunku północno-zachodnim. Nie zachowały się żadne osiemnastowieczne (sprzed 1796 r.) wielkoskalowe mapy gruntowe wsi pozostających wówczas w posiadaniu klasztoru w Sierpcu. Natomiast siedem z tych wsi (Urszulewo, Blizno, Szczutowo, Rachocin, Dąbrówka, Mieszczk i Susk) oznaczono na mapie województwa płockiego i ziemi dobrzyńskiej sporządzonej 1784 r. przez Perthéesa, w skali około 1:225 000⁷ (ryc. 2).

Kompleks budynków klasztornych powstał w sąsiedztwie kościoła Wniebowzięcia NMP zbudowanego w latach 1483–1513 na wzgórzu w sąsiedztwie Sierpca. Pierwszy drewniany budynek klasztorny wzniesiono w latach 1620–1625, a po pożarze w 1703 r. zbudowano nowy klasztor. Powstała wówczas solidna barokowa budowla murowana. Dwukondygnacyjny klasztor zbudowano na północ od kościoła Wniebowzięcia NMP na planie odwróconej litery L, połączony ze świątynią skrzydłem wspartym na arkadach. Informacje o budynkach klasztornych zawierają protokoły wizytacji z lat 1756 i 1776⁸. Nie zachowały się natomiast źródła kartograficzne i rysunki architektoniczne z okresu projektowania i budowy klasztoru.

Po drugim rozbiórce Rzeczypospolitej Sierpc trafił pod panowanie pruskie. W 1793 r. znalazł się w granicach nowo utworzonej prowincji Prusy Południowe, stając się siedzibą powiatu. Natomiast po trzecim rozbiórce Polski, w wyniku zmian przeprowadzonych w podziałach administracyjnych ziem przyłączonych do państwa pruskiego, powiat sierpecki włączono do powiatu mławskiego, znajdującego się w granicach departamentu płockiego usytuowanego w prowincji Prusy Nowowschodnie⁹. W 1796 r. należąca do benedyktynek północna część

⁶ M. Krajewski, *Sierpc w XVIII i w połowie XIX stulecia* [w:] *Dzieje Sierpca*, s. 197.

⁷ Mappa szczególna województwa płockiego i ziemi dobrzyńskiej, 1784 r. Biblioteka Narodowa, Zakład Zbiorów Kartograficznych (dalej: BN ZZK), 3828.

⁸ *Materiały do dziejów ziemi płockiej*, zebrał i do druku przygotował M.M. Grzybowski, Płock 1981, s. 109–110; *Katalog zabytków sztuki w Polsce*, t. 10: *Województwo warszawskie*, red. I. Galicka, H. Segietyńska, z. 23: *Powiat sierpecki*, oprac. I. Galicka, H. Segietyńska, Warszawa 1971, s. 19, 21–23; B. Gostomski, *Początki i rozwój klasztoru Benedyktynek*, s. 141, 143–144; M.M. Grzybowski, *Obiekty sakralne Sierpca* [w:] *Dzieje Sierpca*, s. 660–661.

⁹ Ostatecznego podziału administracyjnego Prus Nowowschodnich dokonano na mocy wydanego 1 VI 1797 r. patentu, który prowincję tę dzielił na dwa departamenty kamer — białostocki i płocki. Departament płocki składał się z 6 powiatów: lipnowskiego, mławskiego, wyszogrodzkiego, przasnyskiego, pułtuskiego i ostrołęckiego. J. Wąsicki, *Ziemie polskie*

Ryc. 2. Mapa województwa płockiego i ziemi dobrzyńskiej, 1784 r.,
BN, ZK, 3828 (fragment)

Sierpca została przejęta przez rząd pruski, tak jak i inne dobra duchowieństwa katolickiego i przekształcona w miasto rządowe. Majątki ziemskie będące własnością klasztoru sierpeckiego przeszły pod zarząd skarbu królewskiego. Benedyktynkom pozostawiono jedynie ziemie na wzgórzu w sąsiedztwie klasztoru oraz grunty położone przy klasztorze między drogą do Rypina a rzeką Sierpienią. Ponadto zakonnice z zabranych w 1796 r. dóbr otrzymywały część dochodów rządowych, które były przeznaczone na potrzeby klasztoru i szkoły dla dziewcząt prowadzonej przez siostry¹⁰. Po 1796 r. południowa część Sierpca wciąż stanowiła szlachecką własność prywatną. Według ankiety pruskiej miasto liczyło 1029 mieszkańców, w tym 516 Żydów¹¹.

W końcu XVIII w. podjęto szeroko zakrojone prace pomiarowe i kartograficzne, których celem było wykonanie map przejmowanego przez Prusy obszaru Rzeczypospolitej. Sporządzono wówczas zarówno mapy topograficzne obejmujące zasięgiem całe prowincje, jak i mapy wielkoskalowe miast bądź ich części, a także mapy gruntów przechodzących na własność państwa pruskiego. Skartowanie terytorium Prus Nowowschodnich powierzono zespołowi geometrów i kartografów kierowanemu przez gen. Levina Geusaua i mjr. Steina. Wykonana wówczas na podstawie pobieżnych pomiarów triangulacyjnych 122-arkuszowa mapa w skali 1:33 333 została poprawiona i zredukowana przez Jana Krzysztofa von Textora oraz opublikowana przez Daniela Friedricha Sotzmanna w 1808 r. w Berlinie, na 13 sekcjach w skali 1:155 000¹². Sierpc na tej mapie oznaczono jako miasto królewskie, dodając objaśnienie, że jego część stanowi własność prywatną. Na mapie Textora-Sotzmanna (sekcje 8, 13) przedstawiono sytuację wszystkich 11 wsi, które między 1756 a 1796 r. były własnością klasztoru benedyktynek: Urszulewo, Blizno, Szczutowo, Rachocin, Żarówka, Troska, Studzieniec, Dąbrówka, Dziembakowo, Suski i Rogieniczki oraz występujący w dokumencie fundacyjnym Mieszczk (ryc. 3).

W czasach pruskich podjęto pierwsze próby uporządkowania układu przestrzennego Sierpca. Plan regulacyjny miasta, wykonany w 1801 r. przez pruskiego geometrę królewskiego i konduktora kameralnego Goeppnera, nie zachował się w zbiorach polskich do naszych czasów¹³. Najstarszą mapą wielkoskalową

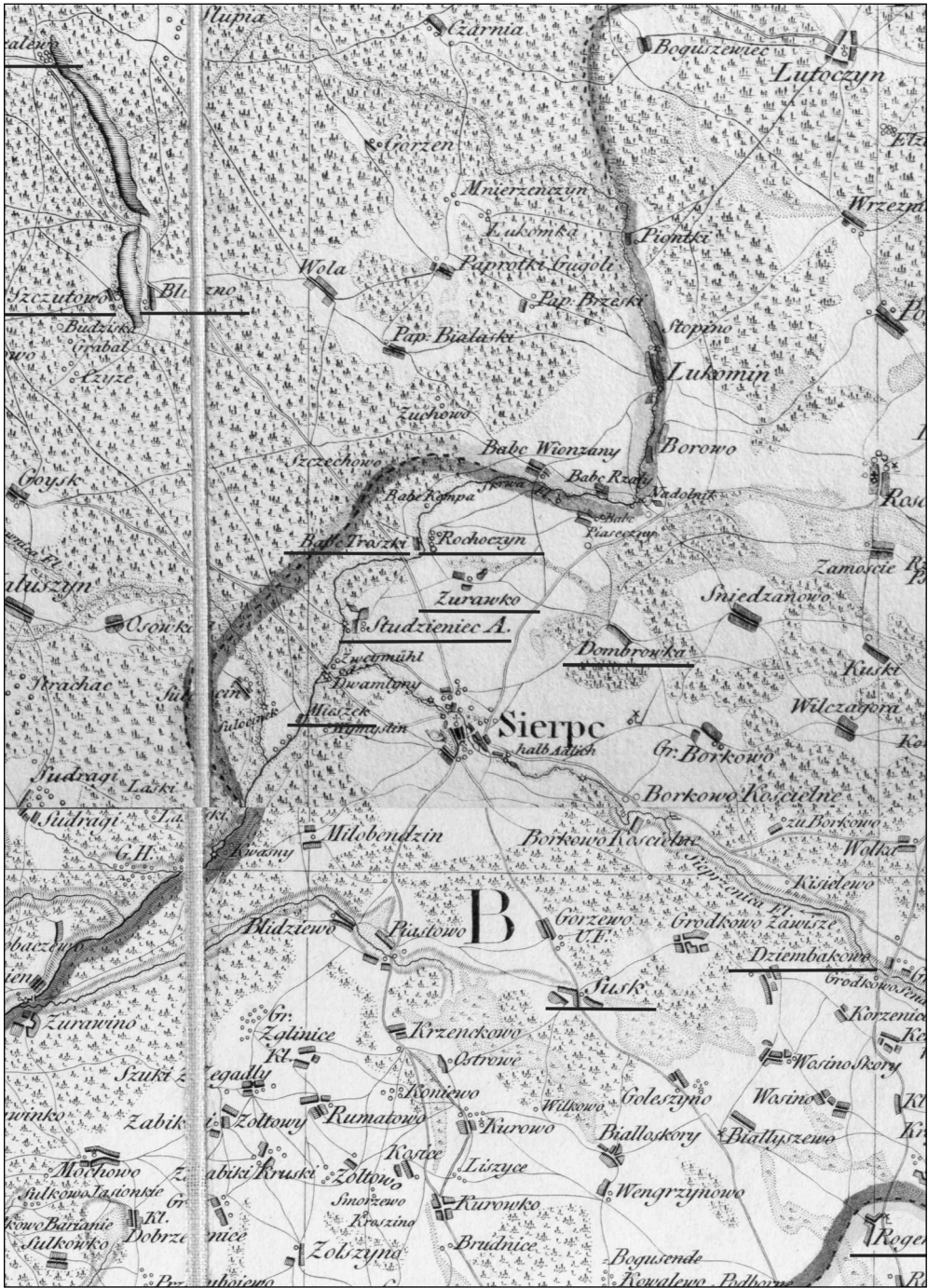
pod zaborem pruskim. *Prusy Nowowschodnie (Neuostpreussen) 1795–1806*, Poznań 1963; A. Bartoszewicz, H. Bartoszewicz, *Kartografia miast Mazowsza i ziemi dobrzyńskiej do końca XIX wieku*, wyd. II poprawione i uzupełnione, Warszawa–Pułtusk 2012, s. 15–16.

¹⁰ M.M. Grzybowski, *Obiekty sakralne Sierpca*, s. 662.

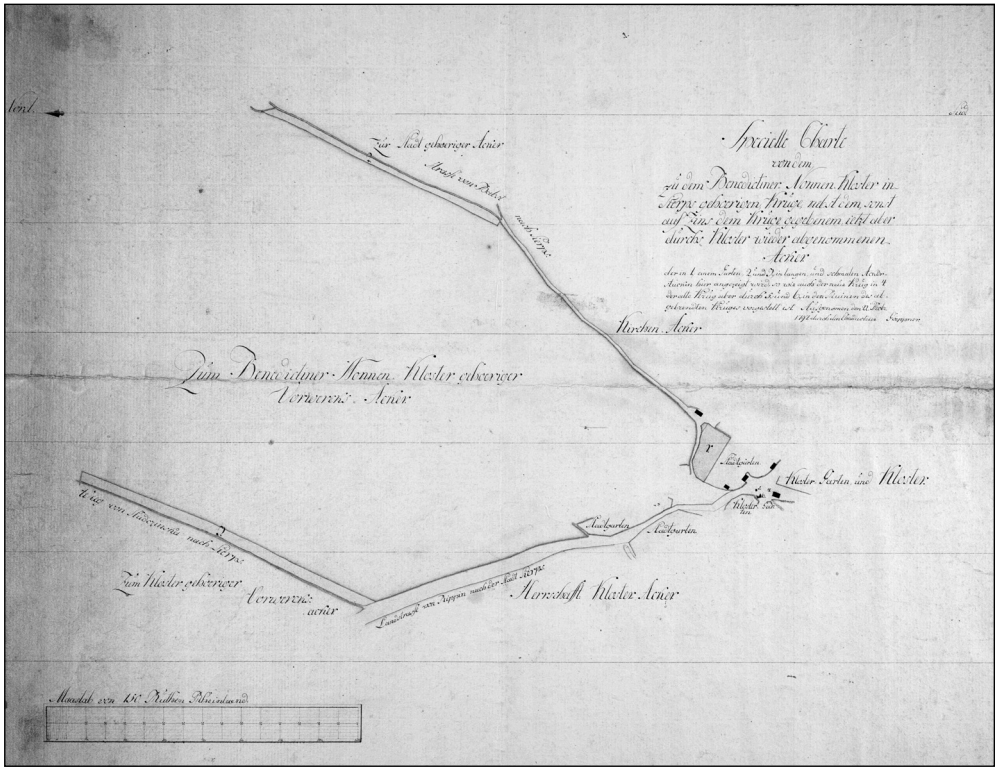
¹¹ J. Waściki, *Opis miast polskich z lat 1793–1794*, cz. 2, Poznań 1962, s. 1071–1074; M. Krajewski, *Sierpc w XVIII i w połowie XIX stulecia*, s. 187–188.

¹² Topographisch-militärische Karte vom vormaligen Neu-Ostpreussen [...], 1808 r., AGAD, Zb. Kart. 479–1; K. Buczek, *Dzieje kartografii polskiej od XV do XVIII wieku. Zarys analityczno-syntetyczny*, Wrocław–Warszawa–Kraków 1963, s. 99. Andrzej Konias w pracy poświęconej pruskiej kartografii topograficznej napisał, że oryginalne arkusze zdjęcia Nowych Prus Wschodnich pomniejszono do skali 1:114 000 na 11 arkuszach różnych formatów, nie wspominając o technice ich wykonania. A. Konias, *Kartografia topograficzna państwa i zaboru pruskiego od II połowy XVIII wieku do połowy XX wieku*, Słupsk 2010, s. 29.

¹³ A. Bartoszewicz, H. Bartoszewicz, *Kartografia*, s. 136–137. Plan ten znany jest jedynie z kopii. Autorowi artykułu nie udało się ustalić miejsca jej przechowywania. W jego prywatnych zbiorach znajduje się jedynie słabej jakości skan tej kopii, udostępniony przez badacza dziejów klasztoru benedyktynek w Sierpcu, Pana Tomasza Kowalskiego.

Ryc. 3. Topographisch-militärische Karte vom vormaligen Neu-Ostpreussen [...], 1808 r., AGAD, Zb. Kart., 479–1 (fragment)

Ryc. 4. Specielle Charte von dem zu dem Benedictiren-Nonnen Kloster in Sierps [...], 22 XII 1797 r., Goepfner, AGAD, Zb. Kart. 311–49

w zbiorach polskich dotyczącą Sierpca jest plan gruntów należących do klasztoru benedyktynek, sporządzony 22 XII 1797 r., także Goepfnera. Plan ten wykonano wielobarwną techniką rękopiśmienną na arkuszu papieru o wymiarach 55 x 43,5 cm, w skali około 1:4000. Ukazuje on sytuację klasztoru i kościoła benedyktynek (oznaczono zabudowania) oraz gruntów klasztornych i ogrodów miejskich. Naniesiono drogi, opisując ich kierunki: 1) drogę krajową z Rypina do Sierpca, 2) drogę ze Studzieńca do Sierpca i 3) drogę z Babca do Sierpca¹⁴ (ryc. 4).

W okresie Królestwa Polskiego doby konstytucyjnej kontynuowano próby uporządkowania układu przestrzennego Sierpca podjęte jeszcze w czasach

¹⁴ Specielle Charte von dem zu dem Benedictiner-Nonnen Kloster in Sierps gehoerigen Krug nebst dem sonst auf Zins Krug gegebenem ietzt aber durch Kloster wieder abgenommen Acker, 22 XII 1797 r., AGAD, Zb. Kart. 311–49. Szerzej na temat obrazu kartograficznego Sierpca w XVIII i XIX stuleciu w świetle źródeł kartograficznych, zob. H. Bartoszewicz, *Obraz kartograficzny Sierpca od XVI do końca XIX wieku [w:] Labor omnia vincit. Studia z zakresu muzealnictwa, turystyki sztuki i ochrony zabytków. Księga jubileuszowa w 70-lecie urodzin Franciszka Midury*, red. E. Lewandowska-Tarasiuk, J.P. Piotrowski, J.W. Sienkiewicz, E. Zawadzka-Kowalska, Warszawa 2010, s. 213–240.

pruskich. W 1825 r. budowniczy powiatowy Jan Tańkowski sporządził kopię planu miasta autorstwa Goepfnera. Natomiast między 1818 a 1823 r. geometra Alex wykonał „pomiar rynku i ulic do wybrukowania”. Kartografika ta, stanowiąca rodzaj planów regulacyjnych, podobnie jak pruski plan Sierpca, nie zachowały się do naszych czasów, ale były wykorzystywane podczas prac inwestycyjnych i porządkowych prowadzonych w mieście w latach 1818–1846¹⁵.

Między 1830 a 1835 r. powstał plan sytuacyjny i niwelacyjny klasztoru i kościoła benedyktynek autorstwa budowniczego obwodu mławskiego Augusta Karola Pachalego¹⁶. Na planie, wykonanym wielobarwną techniką rękopiśmienną na arkuszu papieru o wymiarach 33,3 x 40 cm w skali około 1:300, przedstawiono rzut kościoła i klasztoru wraz z sytuacją. Oznaczono kościół, klasztor, cmentarz, miejsce przeznaczone na budowę murowanej dzwonnicy, odprowadzenie wody ze wzgórza klasztornego¹⁷ (ryc. 5).

W okresie kasat klasztorów rzymskokatolickich po upadku powstania styczniowego, przeprowadzonych na mocy dekretu supresyjnego z 27 X (8 XI) 1864 r., opactwo sierpeckie uznano za klasztor etapowy, w którym umieszczono benedyktyнки z zamkniętych klasztorów Królestwa Polskiego. Po przeniesieniu w 1892 r. benedyktynek do klasztoru w Łomży budynki klasztorne w Sierpcu stały puste, a później zostały zamienione na więzienie carskie.

W 1865 r. budowniczy powiatu mławskiego, Józef Maleszewski wykonał wielobarwną techniką rękopiśmienną czteroarkuszowy plan sytuacyjny z rysunkami architektonicznymi kościoła i klasztoru benedyktynek. Plan sytuacyjny powstał na arkuszu papieru o wymiarach 34,4 x 45,4 cm w skali około 1:1000. Oznaczono na nim Nowe Miasto, ulicę Mostową, drogę do Bieżunia, klasztor, klasztorne budynki mieszkalne, kuchnię, szkołę, stodołę, szopę, drwalnię, kościół, plebanię, „szopkę”, ogród owocowy, ogród warzywny i kanał¹⁸ (ryc. 6). Rysunki architektoniczne Maleszewski sporządził w skali około 1:124. Pierwszy z nich, na arkuszu papieru o wymiarach 35,3 x 25 cm ukazuje rzut części budynku klasztornego (parteru), w której wcześniej mieściła się szkoła prowadzona przez benedyktyнки, przeznaczona na pomieszczenie dla żeńskiej szkoły elementarnej¹⁹. Drugi rysunek, na arkuszu papieru o wymiarach 63,5 x 46,2 cm, przed-

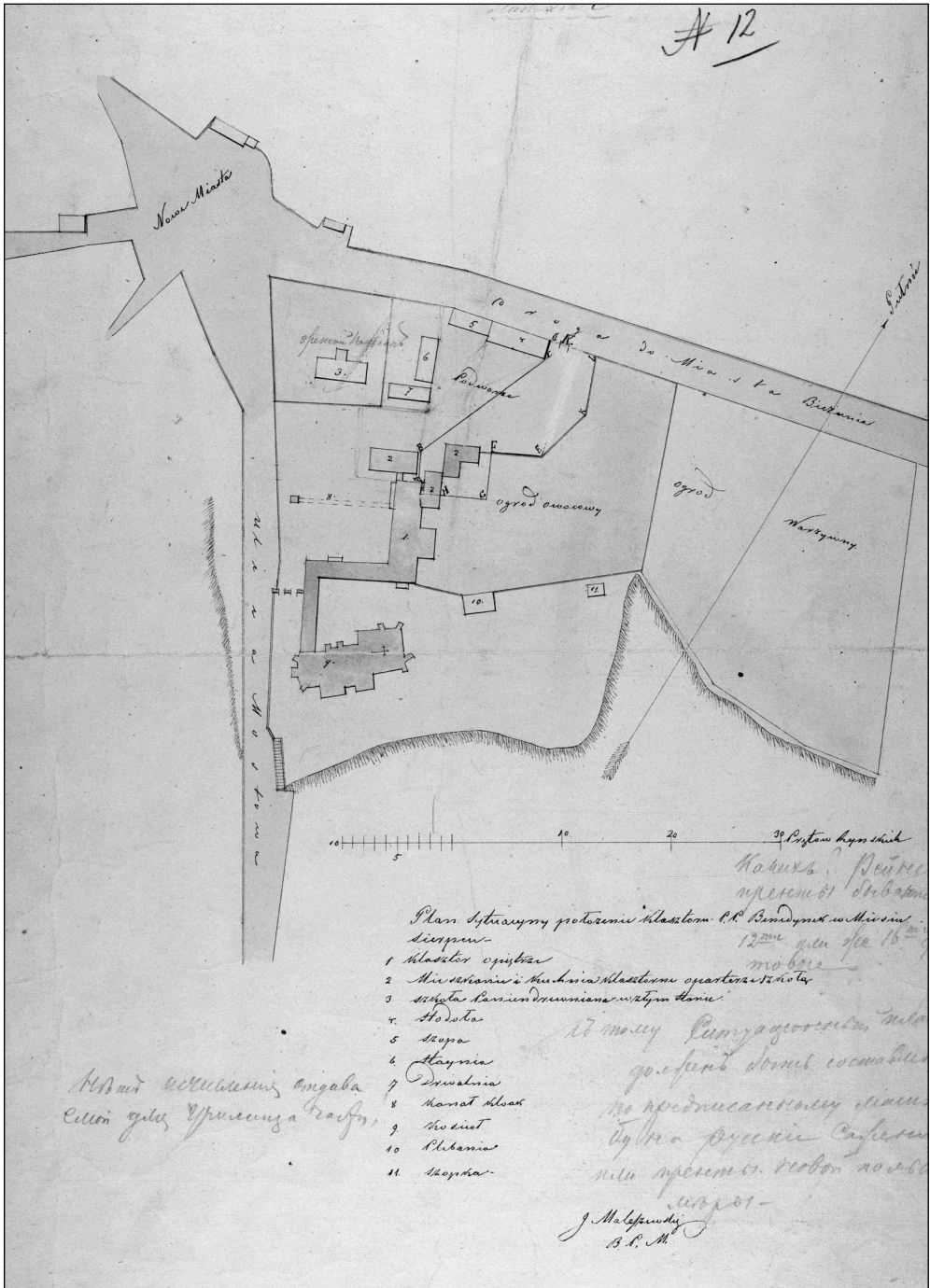
¹⁵ A. Bartoszewicz, H. Bartoszewicz, *Kartografia*, s. 136–137; M. Krajewski, *Sierpc*, s. 202–204.

¹⁶ Plan załączono do pisma Komisji Województwa Płockiego w sprawie inwestycji prowadzonych na sierpeckim wzgórzu klasztornym, w części miasta noszącej nazwę Loret. Pismo Komisji Województwa Płockiego do Komisji Rządowej Spraw Wewnętrznych Duchownych i Oświecenia Publicznego, 7 (19) VII 1835 r., AGAD, Komisja Rządowa Spraw Wewnętrznych i Policji (dalej: KRSW), sygn. 4686, s. 358.

¹⁷ Plan sytuacyjny y Niwellacyjnyy tey Części Miasta Sierpca w której się znajduje Mur Cmentarza pod Kościołem y klasztorem P.P. Benedyktynek przy Nowo wyrobioney Ulicy pod tymże Klasztorem, z projektem iak Górę na której Kościół stoi na przyszłość i Cmentarz lepiey iak teraz zasłonić y upiększyć Wiazd z tey Strony Miasta, 1830–1835, AGAD, KRSW, sygn. 4686, s. 362.

¹⁸ Plan Sytuacyjny położenia Klasztoru P.P. Benedyktynek w Mieście Sierpcu, 1865 r., AGAD, Zb. Kart. 21–5, ark. 1. Plan ten jest błędnie datowany — na 1818 r. — przez M. Witwickiego. M. Witwicki, *Ewolucja układu przestrzennego miasta Sierpca* [w:] *Sierpc. Studia i materiały*, Płock-Sierpc 1972, s. 98. Autor ten podał również błędnie sygnaturę planu: AGAD, 432 / XXX-5. Tamże, s. 110 (przypis 15).

¹⁹ Plan poziomy [części] gmachu klasztornego, w której mieściła się dawniej szkoła przez zakonnice utrzymywana P.P. Benedyktynek w M. Sierpcu i która obecnie na pomieszczenie szkoły początkowej żeńskiej oddana została, 1865 r., AGAD, Zb. Kart. 21–5, ark. 2.

Ryc. 6. Plan Sytuacyjny położenia Klasztoru P.P. Benedyktyn w Mieście Sierpcu, 1865 r., Józef Maleszewski, AGAD, Zb. Kart. 21-5, ark. 1

stawia rzut parteru budynku klasztoru benedyktynek²⁰, a trzeci, na arkuszu papieru o wymiarach 51,4 x 38, 6 cm, rzut piętra budynku klasztornego²¹.

Sytuację zabudowań należących do klasztoru sierpeckiego przedstawiono na najstarszym zachowanym w zbiorach polskich planie ogólnym miasta, który powstał najprawdopodobniej w 1873 r. lub najpóźniej w 1874 r. Mapa obejmuje terytorium miasta w jego granicach administracyjnych, od ulic Stodolnej i Goplin na zachodzie do wsi Włóki Piaski na wschodzie oraz od ulicy Nowe Miasto i klasztoru benedyktynek na północy do koszar artylerii i folwarku Grzymały na południu. Na mapie naniesiono sieć hydrograficzną (rzekę Sierpienicę i kanały) oraz sieć komunikacyjną — rynki Stary i Nowy, ulice zróżnicowane pod względem nawierzchni (podano ich nazwy), mosty. Oznaczono podziały własnościowe (granice działek, częściowo opisanych numerami hipotecznymi) i zabudowę, z zaznaczeniem materiału budowlanego, rozróżniono budynki mieszkalne i niemieszkalne oraz kościoły i klasztor²². Plan ten był w następnych latach aktualizowany (ryc. 7).

Wśród zachowanych źródeł kartograficznych do dziejów klasztoru sierpeckich benedyktynek i jego własności ziemskiej na uwagę zasługują przede wszystkim wielkoskalowe mapy gruntowe wsi, które po 1796 r. przeszły pod zarząd skarbu Królestwa Prus. Wszystkie przejmowane wówczas przez państwo pruskie dobra kościelne były inwentaryzowane i kartowane. Mapy wsi należących przed 1796 r. do klasztoru sierpeckiego sporządzili, między 1799 a 1806 r., pruscy geometrzy kameralni na podstawie własnych pomiarów. Kartografika te tworzą jeden z najbardziej kompletnych spośród zachowanych zbiorów map dotyczących dóbr klasztorów na ziemiach polskich zaboru pruskiego, przejętych na przełomie XVIII i XIX w. przez państwo.

Spośród znajdujących się w zasobie AGAD dziesięciu pruskich map wsi należących przed 1796 r. do sierpeckiego klasztoru benedyktynek siedem zachowało się w oryginale, jedna w kopii wykonanej w czasie, w którym powstał oryginał, a dwie w późniejszych kopiach, z 1812 i 1828 r. Wszystkie te kartografika wykonano w tej samej skali około 1:5000. W tej skali co najmniej od początku lat pięćdziesiątych XVIII w. w państwie pruskim sporządzano wielkoskalowe mapy gruntowe wsi należących do dóbr królewskich²³. Zachowane w AGAD sierpeckie kartografika pobenedyktyńskie można podzielić na dwie grupy. Pierwszą stanowi 6 map wsi. Na dwóch z nich przedstawiono wieś i folwark. Pierwszą z map, ukazującą wieś i folwark Susk oraz ich grunty, sporządził w 1799 r. konduktor kameralny Hille (ryc. 8)²⁴. Drugą, przedstawiającą wieś i folwark Rogieniczki,

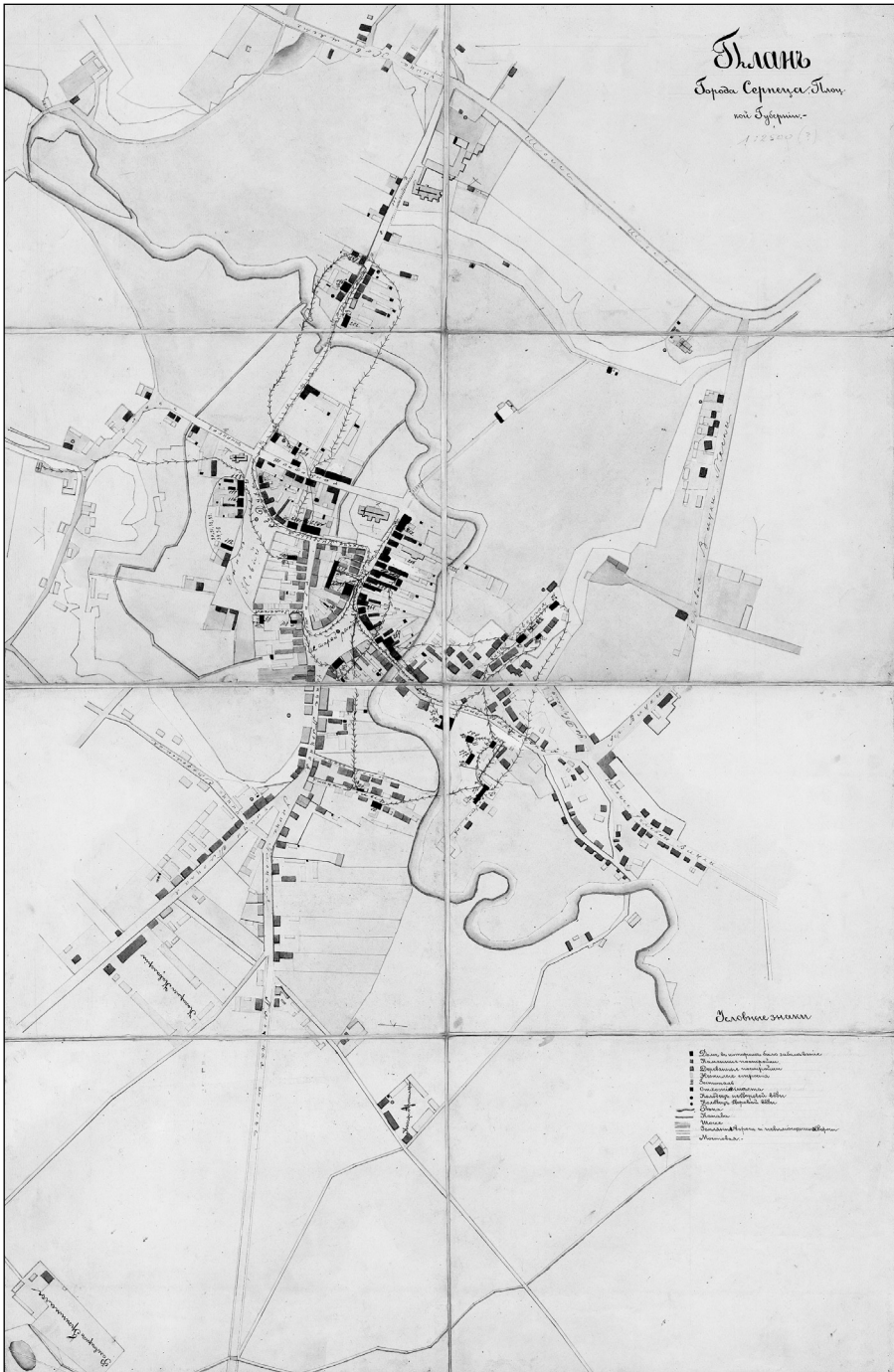
²⁰ Plan Klasztoru parteru P.P. Benedyktynek w Mieście Sierpcu, AGAD, Zb. Kart. 21–5, ark. 3.

²¹ Plan Klasztoru piętra Panien Benedyktynek w Mieście Sierpcu, AGAD, Zb. Kart. 21–5, ark. 4.

²² Plan Goroda Sierpieca Płockoj Gubiernii, [1873–1874 r.], Wydział Architektury Politechniki Warszawskiej, Zbiory kartograficzne, U II 69; A. Bartoszewicz, H. Bartoszewicz, *Kartografia*, s. 135, 248, 249 (pomniejszona reprodukcja mapy).

²³ R. Skrycki, *Prace kartograficzne w dolinach Odry, Warty i Noteci w okresie fryderycjańskim. Goswien Othmar Schultze i jego wkład w rozwój kartografii pruskiej*, Szczecin 2013, s. 106–108.

²⁴ Plan von den koeniglichen Dorfe Susk, Amts Sierpc, 1799 r., AGAD, Zb. Kart. 344–22.

Ryc. 7. Plan Goroada Sierpieca Plockoj Gubernii, [1873–1874 r.], b.a., Politechnika Warszawska, Wydział Architektury, Zbiory kartograficzne, U II 69

Ryc. 8. Plan von den koeniglichen Dorfe Susk, Amts Sierpc, 1799 r., AGAD, Zb. Kart. 344–22

wykonał w 1802 r. geometra Teofil Roeckner²⁵. Na każdej z kolejnych czterech map wyrysowano obraz kartograficzny dwóch wsi. Autorem dwóch map dotyczących wsi Blizno i Szczutowo, opatrzonej datą maj–czerwiec 1800 r., jest konduktor kameralny Hille. Jedna z map Blizna i Szczutowa jest oryginałem (ryc. 9)²⁶, druga zaś kopia, wykonaną w tym samym czasie co oryginał, na której

²⁵ Charte von dem odlichen Dorfe und Vorwerk Roggieniecki [...], 1802 r., AGAD, Zb. Kart. 405–15.

²⁶ Plan von der hälfte zum Königl. Domai[nen] Amte Sierpc und zum Dominio zu Sierpc belegenen Dörrfern Blizno und Szczutowo, 1800 r., AGAD, Zb. Kart. 199–5.

Ryc. 9. Plan von der Hälfte zum Königl. Domai[nen] Amte Sierpc und zum Dominio zu Sierpc belegen Dörrfern Blizno und Szcutowo, 1800 r., AGAD, Zb. Kart. 199-5

w późniejszym czasie naniesiono regulację oznaczonych na niej miejscowości²⁷. Kolejna, trzecia mapa, sporządzona w 1799 r. przez Wilhelma H. Lüera, ukazuje sytuację wsi Studzieniec i Żarówka²⁸. Na czwartej z tej grupy map, wykonanej w 1804 r. przez konduktora kameralnego G. Gebauera (seniora), przedstawiono wsie Szczutowo i Urszulewo oraz ich grunty²⁹.

Drugą grupę kartografików wsi wchodzących przed 1796 r. w skład uposażenia klasztoru sierpeckich benedyktynek tworzą cztery mapy sporu granicznego między wsią Studzieniec należąca od 1796 r. do pruskich dóbr rządowych a wsią Mieszczk (nadaną w 1625 r. klasztorowi w Sierpcu), będąca co najmniej od 1759 r. własnością rodziny Miłobędzkich³⁰. Pierwszą mapę sporządził 1 VIII 1804 r. konduktor kameralny Gebauer (senior) — ryc. 10³¹. Druga, nieopatrzona datą wykonania, powstała na początku XIX w. (ponad wszelką wątpliwość w okresie okupacji pruskiej, czyli przed 1806 r.), a jej autorem jest konduktor kameralny Goepfner³². Mapa ilustrująca spór o granicę między dobrami narodowymi Studzieniec a dobrami szlacheckimi Mieszczk, sporządzona w 1812 r. przez geometrę departamentu płockiego Feliksa Kowalskiego w orientacji północnej, mimo że ma wszelkie cechy oryginału, jest przeróbką mapy Gebauera (seniora) z 1804 r., wyrysowanej w orientacji zachodniej³³. Natomiast mapa sporu granicznego między wsiami Studzieniec i Mieszczk z 1828 r. autorstwa geometry rządowego K. Borowskiego jest kopią niedatowanej mapy Gebauera (seniora)³⁴. Na wszystkich czterech mapach przedstawiono ziemie będące przedmiotem sporu oraz część sąsiadujących z nim gruntów należących do dóbr Studzieniec i dóbr Mieszczk.

Dziesięć zachowanych gruntowych kartografików obejmuje część własności ziemskiej klasztoru sierpeckich benedyktynek w momencie przejmowania jej przez pruski skarb państwa po 1796 r. Ukazują obraz kartograficzny Urszulewa, Szczutowa, Blizna, Studzieńca, Żarówki, Suska i Rogieniczek, czyli siedmiu spośród jedenastu wsi, które w końcu XVIII w. należały do klasztoru w Sierpcu. Należy podkreślić, że wszystkie mapy są najstarszymi zachowanymi kartografikami tych siedmiu miejscowości. Ponieważ zostały wykonane na postawie

²⁷ Plan von der hälfte zum Königl. Domai[nen] Amte Sierpc und zum Dominio zu Sierpc belegenen Dörffern Blizno und Szczutowo, 1800 r., AGAD, Zb. Kart. 206–11.

²⁸ [Br]joulion-Plan von der Königl. Dom. Amte Sierpc beyden Vorwerken Dörffern Studzieniec und Zarowko, AGAD, Zb. Kart., 199–12.

²⁹ Brullion Charte von denen Forst-Reviren Czutowo und Orzulewo, Ryppinschen Berits, 1804 r., AGAD, Zb. Kart. 196–10.

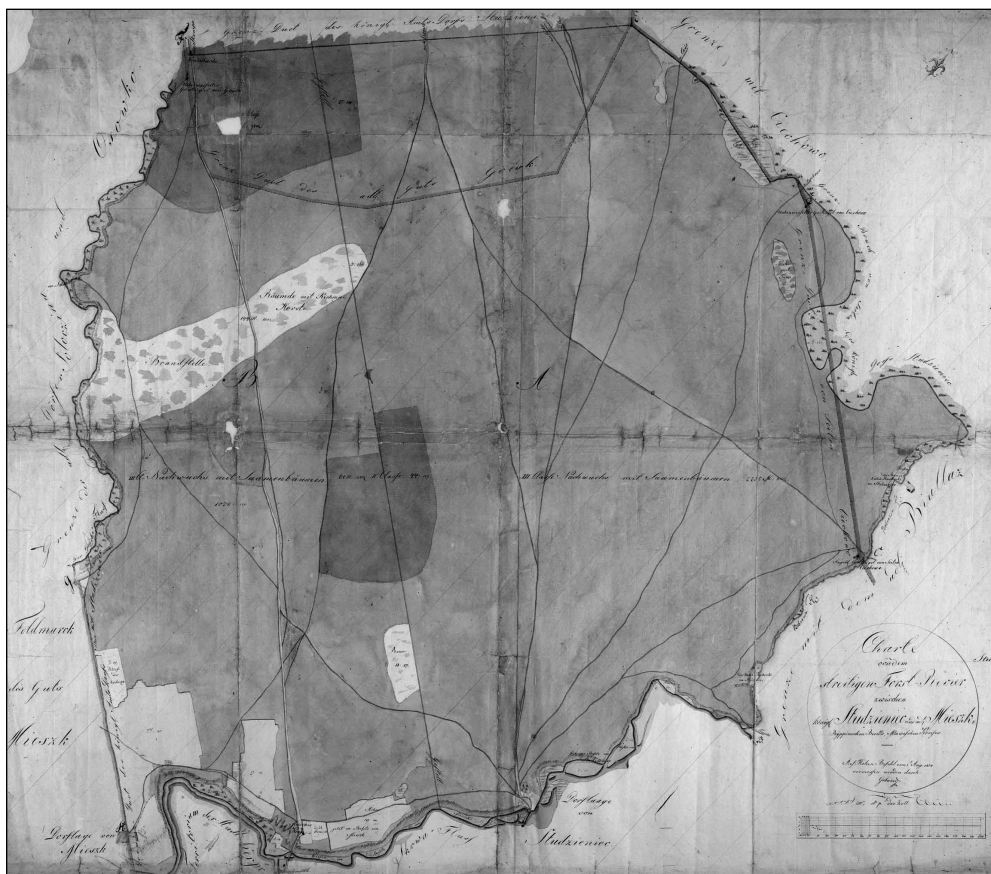
³⁰ Według protokołu wizytacji klasztoru benedyktynek w Sierpcu z 1756 r. wieś Mieszczk nie należała już do klasztoru. Natomiast w 1759 r. wieś ta była własnością braci Antoniego i Norberta Miłobędzkich. S. Uruski, *Rodzina. Herbarz szlachty polskiej*, t. 11, Warszawa 1914, s. 92.

³¹ Charte von dem streitigen Forst-Revirm zwischen königl. Studzieniec und adl. Ryppinschen Beritts, Mlawaschen Kreiss, 1804 r., AGAD, Zb. Kart. 129–9.

³² Charte von dem Streitorte oder dem ietzigen Koeniglichen-Amtheil Mnieiesz zwischen dem adlichen dem Herrn v Milobędzki gehoerigen Guthe Mnieesz und dem Koenigl. Amtsdorfe Studzieniec in seinen controversen Graentzen, pocz. XIX w., AGAD, Zb. Kart., 199–8.

³³ Mapa całej kontrowersji pomiędzy dobrami narodowymi Studzieniec a szlacheckimi Mieszczeck w departamencie płockim sytuowanych [...], 1812 r., AGAD, Zb. Kart. 201–21.

³⁴ Plan gruntów w sporze będących między wsią rząd[ową] Studzieniec a wsią prywatną Mieszczk w obwodzie mławskim, wojew. płockiem położonego, 1828 r., AGAD, Zb. Kart. 199–6.

Ryc. 10. Charte von dem streitigen Forst-Reviren zwischen königl. Studzieniec und adl. Ryppinischen Beritts, Mlawaschen Kreiss, 1804 r., AGAD, Zb. Kart. 129-9

dokładnych pomiarów, ukazany na nich obraz kartograficzny jest niezwykle dokładny i starannie przedstawiony. Na mapach wykreślono sieć hydrograficzną, opisując nazwami rzeki i jeziora oraz sieć komunikacyjną, drogi i mosty. Oznaczono i opisano granice wsi i folwarków, wyróżniono grunty orne, ogrody, łąki i lasy. Na mapach przedstawiono zabudowę wsi i folwarków, wyróżniając niektóre budowle, takie jak dwory, budynki folwarczne, kościoły, młyny, wiatraki i karczmy oraz cegielnie.

BIBLIOGRAFIA

Źródła

Archiwum Główne Akt Dawnych:

- Komisja Rządowa Spraw Wewnętrznych i Policji, sygn. 4686.
- Zbiór Kartograficzny, 21–5, ark. 1–4; 129–9, 196–10, 199–5, 199–6, 199–8, 199–12, 201–21, 206–11, 311–49, 344–22, 405–15, 479–1.

Biblioteka Narodowa, Zakład Zbiorów Kartograficznych, 3828.

Instytut Historii PAN, Pracownia Atlasu Historycznego, Zbiory mikrofilmów i fotografii, V 339.

Politechnika Warszawska, Wydział Architektury, Zbiory kartograficzne, U II 69.

Opracowania

Bartoszewicz A., Bartoszewicz H., *Kartografia miast Mazowsza i ziemi dobrzyńskiej do końca XIX wieku*, wyd. II poprawione i uzupełnione, Warszawa–Pułtusk 2012.

Bartoszewicz H., *Obraz kartograficzny Sierpca od XVI do końca XIX wieku* [w:] *Labor omnia vincit. Studia z zakresu muzealnictwa, turystyki, sztuki i ochrony zabytków. Księga jubileuszowa w 70-lecie urodzin Franciszka Midury*, red. E. Lewandowska-Tarasiuk, J.P. Piotrowski, J.W. Sienkiewicz, E. Zawadzka-Kowalska, Warszawa 2010, s. 213–240.

Buczek K., *Dzieje kartografii polskiej od XV do XVIII wieku. Zarys analityczno-syntetyczny*, Wrocław–Warszawa–Kraków 1963.

Chudzyński M., *Sierpc siedemnastowieczny* [w:] *Dzieje Sierpca i ziemi sierpeckiej*, red. M. Chudzyński, Sierpc 2003.

Gostomski B., *Początki i rozwój klasztoru Benedyktynek w Sierpcu*, „Roczniki Humanistyczne”, t. 36, 1988, z. 2, s. 135–156.

Grzybowski M.M., *Obiekty sakralne Sierpca* [w:] *Dzieje Sierpca i ziemi sierpeckiej*, red. M. Chudzyński, Sierpc 2003.

Katalog zabytków sztuki w Polsce, t. 10: *Województwo warszawskie*, red. I. Galicka, H. Segietyńska, z. 23: *Powiat sierpecki*, oprac. I. Galicka, H. Segietyńska, Warszawa 1971.

Konias A., *Kartografia topograficzna państwa i zaboru pruskiego od II połowy XVIII wieku do połowy XX wieku*, Słupsk 2010.

Krajewski M., *Sierpc w XVIII i w połowie XIX stulecia* [w:] *Dzieje Sierpca i ziemi sierpeckiej*, red. M. Chudzyński, Sierpc 2003.

Madej J., „Polonia... 1770” Karola de Perthéesa na tle osiemnastowiecznej kartografii polskiej i krajów ościennych, Warszawa 1987.

Materiały do dziejów ziemi płockiej, zebrał i do druku przygotował M.M. Grzybowski, Płock 1981.

Skrycki R., *Prace kartograficzne w dolinach Odry, Warty i Noteci w okresie fryderycjańskim. Goswien Othmar Schultze i jego wkład w rozwój kartografii pruskiej*, Szczecin 2013.

Uruski S., *Rodzina. Herbarz szlachty polskiej*, t. 11, Warszawa 1914.

Wąsicki J., *Opis miast polskich z lat 1793–1794*, cz. 2, Poznań 1962.

Wąsicki J., *Ziemie polskie pod zaborem pruskim. Prusy Nowowschodnie (Neuostpreussen) 1795–1806*, Poznań 1963.

Witwicki M., *Ewolucja układu przestrzennego miasta Sierpca* [w:] *Sierpc. Studia i materiały*, Płock–Sierpc 1972.

Żebrowski T., *Sierpc w średniowieczu i w XVI wieku* [w:] *Dzieje Sierpca i ziemi sierpeckiej*, red. M. Chudzyński, Sierpc 2003.

Żebrowski T., *Wybór dokumentów miasta Sierpca z końca XV–XVI wieku* [w:] *Dzieje Sierpca i ziemi sierpeckiej*, red. M. Chudzyński, Sierpc 2003.

Henryk Bartoszewicz, Benedictine convent in Sierpc and its holdings in cartographic representation of the town and surrounding villages in the 18th–19th century

Summary

The article focuses on cartographic representation of the Benedictine convent property in Sierpc in the 18th and 19th century. The oldest preserved cartographic documentation depicting the convent, its surroundings and property was drawn up after the Second Partition of Poland. At that time Sierpc came under Prussian rule. In 1793 it became part of the newly established province of South Prussia, becoming the seat of a county (powiat). After the Third Partition of Poland, however, as a result of changes in administrative boundaries of the lands incorporated into the Prussian state, Sierpc county was incorporated into the Mława county, within the boundaries of the Płock Department located in the Province of New East Prussia. In 1796, the northern part of Sierpc, belonging to the Benedictine nuns, was taken over by the Prussian government and transformed into a government town. Land estates owned by the Sierpc monastery came under the administration of the royal treasury. The Benedictine nuns were allowed to keep land on a hill in the vicinity of the monastery and land situated near the monastery between the road to Rypin and the Sierpienica river.

At the end of the 18th century, extensive surveying and cartographic work was undertaken to draw maps of the Polish territories being taken over by Prussia. At that time, topographic maps of entire provinces, large-scale maps of cities and towns, or parts thereof, as well as maps of land transferred to Prussian jurisdiction were drawn up.

The oldest large-scale map of Sierpc preserved in Polish archives is a plan of properties belonging to the Benedictine convent, drawn on 22 December 1797 by Prussian royal surveyor Goepfner. Between 1830 and 1835, a site and leveling plan of the Benedictine convent and church was drawn by August Karol Pachali, a builder of the Mława county. In 1865, Józef Maleszewski, a builder of the Mława county, hand-drew a multi-coloured, four-sheet site plan with architectural drawings of the Benedictine church and convent.

Among the preserved cartographic sources in the history of the Sierpc Benedictine convent and its land holdings, the most noteworthy are large-scale land maps of villages, which after 1796 came under the administration of the treasury of the Kingdom of Prussia. Maps of villages belonging to the Sierpc monastery before 1796 were made between 1799 and 1806 by Prussian surveyors based on their own measurements. These cartographic works form one of the most complete collections of maps concerning monastery properties located in the Polish lands under Prussian rule and taken over by the state at the turn of the 18th and 19th centuries.

Ten preserved land maps cover part of the land properties of the Sierpc Benedictine convent at the time when the land was being taken over by the Prussian treasury after 1796. They provide a cartographic representation of Urszulewo, Szczutowo, Blizno, Studzieniec, Żarówka, Susko and Rogieniczki, i.e. seven out of eleven villages that belonged to the Sierpc monastery at the end of the 18th century. All these maps were based on precise measurements, therefore the cartographic representation they provide

is extraordinarily accurate and meticulously presented. The maps show the hydrographic network, describing rivers and lakes by name, as well as the transportation network, roads, and bridges. The boundaries of villages and farms are marked and described; arable lands, gardens, meadows, and forests are distinguished. Buildings of villages and manor farms are described and some buildings (manors, farm buildings, churches, mills, windmills, inns, brickyards) are highlighted.

Słowa kluczowe: Sierpc, klasztor benedyktynek, uposażenie, mapy

Keywords: Sierpc, Benedictine convent, endowments, maps

